

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ КАПІТАЛУ: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР

Розглянуто еволюцію поглядів вчених на трактування категорії "капітал" на різних етапах розвитку економічної думки

Постановка проблеми. Кожна економічна категорія має власну еволюцію розвитку. Поява в науковій термінології тих чи інших понять носить об'єктивний характер, в основі якого лежить узагальнення багатовікової практики.

Капітал виступає такою економічною категорією, яку складно інтерпретувати. Практично кожна економічна теорія дає своє визначення поняттю "капітал", що породжує невизначеність у його трактуванні та суміжних з ним термінів і ще більше ускладнює процес його обліку.

Термін "капітал" (від лат. *capitals* – головний) використовується в багатьох сферах людської діяльності. У повсякденному житті його дуже часто ототожнюють з поняттям грошей, а в більш широкому розумінні визначають як все те, що має певну цінність.

На думку російського вченого Каменецького В.А.: "капітал – це комплекс трудових сил, які за певних умов можуть перетворитися у виробничі сили, використовуючи які людина здатна створювати життєві та трудові блага. Трудові блага, в свою чергу, являють собою не лише те, що вже існує і діє, але також й те, що може бути використане та задіяне. Інакше кажучи, капітал – це виробничі сили в потенціалі" [4, с. 26].

Капітал – це важлива економічна та облікова категорія, невід'ємна умова функціонування будь-якого підприємства. Він завжди був об'єктом дослідження багатьох вчених. Питання сутності капіталу досліджувалось ще від початку осмислення фактів і явищ господарського життя та зародження економічної думки. На кожному етапі розвитку економічної науки він розглядався по-різному та мав свої особливості. Глибоке розуміння сутності капіталу можливе лише після вивчення наукових поглядів попередників, що дозволить правильно та об'єктивно оцінити природу даного явища.

Метою даного дослідження є вивчення зміни категорії "капітал" в історичній ретроспективі, аналіз та узагальнення поглядів щодо сутності капіталу на різних етапах розвитку економічної науки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання природи капіталу висвітлюється в працях таких вчених-економістів, як Т. Ман, А. Мокретьєн, Г. Скаруффі, А. Тюрго, П. Буагільбер, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж.С. Міль, К. Маркс, А. Маршал, Дж.М. Кейнс, Й. Шумпетер та ін.

Зазначимо, що не дивлячись на значні напрацювання щодо розкриття проблемного питання сутності та значення капіталу, єдиної позиції серед вчених не існує. Це питання потребує подальших досліджень та напрацювань.

Викладення основного матеріалу дослідження. Капітал – це одна з найбільш проблемних категорій, дослідження якої економісти проводили на основі існуючих господарських відносин, чим і пояснюється різноманітність поглядів на сутність капіталу.

Перша спроба дати наукове тлумачення капіталу була зроблена ще в Стародавній Греції, проте значення в бухгалтерському обліку капітал набув пізніше: з початком відображення його в облікових записках.

Перша спроба наукового аналізу капіталу була зроблена Аристотелем (384-322 рр. до н.е.), який ввів термін "хремастика", що походить від слова "chrēmata" – майно, багатство.

Під хремастикою Аристотель розумів діяльність, спрямовану на отримання прибутку та накопичення багатства, на відміну від економіки – як діяльності, спрямованої на придбання благ для дому та держави. При цьому першу форму організації господарства Аристотель вважав неприродною. На його думку, гроші призначені лише для обміну і не можуть породжувати нові гроші. Більше того, саме з винаходом грошей відбувається

руйнування економіки, перетворення її в хремастику, у мистецтво робити гроші. А у мистецтві накопичувати багатство "...ніколи не буває межі у досягненні мети, так як метою тут виявляється безмежне багатство та володіння грошима...Усі, хто займається грошовими оборотами, намагаються збільшити свої капітали до безкінечності". Тому і багатство, до якого прагне хремастика, безмежне. Аристотель з жalem констатує, що з економіки неминуче виростає хремастика. У сучасних термінах це твердження означає, що з простого товарного виробництва неминуче виростають капіталістичні відносини [1].

Оскільки в античному світі важливу роль відігравав торговельний і грошовий (пихварський) капітал, то в торговельній діяльності метою стає безмежне нагромадження багатства, збільшення капіталу до безкінечності [11, с. 23].

В середньовіковій латині слово "капітал" означало голову крупного або дрібного домашнього скота, тобто важливіше джерело і вимірник багатства в суспільстві. Худоба не потребує особливих турбот, а у випадку небезпеки, її легко перегнати під укриття. Кількість скоту допускає рахунок і оцінку. Що ще важливо, худоба є джерелом додаткового багатства або приросту цінності: вона приносить, окрім м'яса, молоко, шкуру, шерсть, паливо. Худоба розмножується і відтворює саму себе. В силу цього термін "капітал" приймає подвійне значення: стадо, а також додаткове благо, джерелом якого є домашня худоба [10, с. 47-48].

Термін "капітал" увійшов до наукового вжитку поступово у зв'язку з тим, що інші економічні поняття були уточнені або взагалі втратили своє первісне значення. У Франції, слово "капітал" мало багато слів-синонімів, які у сучасному розумінні мають зовсім інше значення: "багатство", "гроші", "цінність", "майно", "надбання" тощо.

До епохи розвитку капіталізму економічні дослідження мали фрагментарний характер і, в переважній більшості, стосувалися аналізу практичної господарської діяльності, не зачіпаючи закони розвитку економічних процесів. Ситуація почала змінюватися з початком розвитку капіталістичних економічних відносин. Це відбувається у Європі у XV-XVI ст. н.е. в епоху, яка отримала назву "епоха великих географічних відкриттів", а також "епоха первинного накопичення капіталу". В цей час з'являється перший в історії економічної думки "прототип" школи, яка пізніше отримала назву меркантилізм.

Представники меркантилізму (Т. Ман, А. Монкретьєн, Г. Скаруффі) специфічною формою багатства вважали гроші у вигляді дорогоцінних металів (золота, срібла). Гроші являють собою багатство не у вигляді нерухомого скарбу, а у формі капіталу, що знаходиться у постійному русі. Вони стверджували, що нація тим багатше, чим більше золота та срібла вона має. Нагромадження багатства відбувається в процесі зовнішньої торгівлі або в ході видобутку дорогоцінних металів. Відповідно, продуктивною вважається праця, задіяна в сфері видобування золота та срібла.

Тобто, по суті, вони описують одну зі складових капіталу – грошовий капітал, не відводячи йому значної ролі і не до кінця розуміючи його сутність та здатність приносити дохід. Ідеї меркантилізму у певній мірі переплітаються з ідеями монетаризму, який відводить грошам роль не лише джерела і вимірника багатства, але й суспільного регулятора. Так або інакше меркантилізм розглядається як перший крок на шляху пізнання поняття "капітал".

Наступний крок, правда, у формі заперечення попереднього, був зроблений "фізіократами" – першою науковою школою (XVIII ст.). Фізіократи (А.П. Тюрго, П. Буагільбер, Ф. Кене) вважали багатством не гроші, а "продукти землі". А з галузей надавали пріоритет

сільському господарству, вважаючи, що багатства створюються лише у сфері сільського господарства, а не в торгівлі чи промисловості. У такому підході проявлялися односторонність та обмеженість у розумінні природи капіталу.

Фізіократи проаналізували речові складові капіталу, розрізняючи щорічні аванси, річні витрати і первинні аванси, які становлять фонд організації землеробського господарства і витрачаються відразу на багато років уперед. Первісні аванси (витрати на землеробське обладнання) відповідають основному капіталу, а щорічні аванси (щорічні витрати на сільськогосподарське виробництво) – оборотному капіталу. Гроші не зараховувалися до жодного з видів авансів. Для фізіократів не було поняття грошового капіталу, вони стверджували, що гроші самі по собі безплідні, і визнавали лише одну функцію грошей – як засіб обігу. Нагромадження грошей вважали шкідливим, оскільки воно вилучає гроші з обороту і позбавляє їх єдиної корисної функції – слугувати обміну товарів [6, с. 54].

Кене Ф. (1694-1774) вперше в історії економічної думки досить глибоко обґрунтував положення про капітал. Якщо меркантилісти ототожнювали капітал, як правило, з грошима, то Кене вважав, що гроші самі по собі є безплідним багатством, яке нічого не виробляє. Він вперше звертає увагу на матеріальну форму капіталу, яку можна побачити та виміряти. І саме ця форма капіталу може приносити дохід, лише природні ресурси (земля) є джерелом багатства.

Кене спробував створити вчення про капітал. На його думку, дійсним вважається лише той капітал, який вкладений у сільське господарство. У промисловості ж капітал – безплідний, так як не створює чистого продукту. До торгового капіталу він відноситься ворожо, так як в основі лежить нееквівалентний обмін. Прогрес заключається в даному випадку в тому, що дослідження капіталу переноситься зі сфери обігу у сферу виробництва [8]. Заслуга Ф. Кене також в тому, що він зміг довести, що разом з оборотним у русі перебуває й основний капітал.

Наступним вченим, який зробив внесок в розвиток теорії капіталу є У. Петті. Багато вчених вважають, що дослідження У. Петті поклали початок формуванню нової концепції у економічній теорії. Ще за 100 років до появи праці А. Сміта він висунув ряд ідей, які пізніше увійшли до класичної теорії політекономії.

На відміну, від меркантилістів, У. Петті (1623-1687) бачив джерело багатства не в грошах, не у зовнішній торгівлі, а у праці. Він вважав, що матеріальною основою багатства служить земля, природа, а творець багатства – труд у різних сферах матеріального виробництва. У якості основи економічного аналізу Петті висунув процес виробництва (а не сферу торгівлі, обороту) [2].

Саме з праць класичної школи почалась політична економія як наука. Класики (XVIII – XIX ст.) успішно зробили спробу звести у цілісну систему окремі положення, погляди, спостереження, висновки, вивести та узгодити категорії та поняття.

Представники класичної школи політичної економії (А. Сміт та Д. Рікардо) розглядали капітал як “уречевлене багатство, раніше вироблене людиною” [4, с. 31-32]. Вони розуміли і показали важливу роль, яка належить майновому та грошовому капіталу. Ми вважаємо певним досягненням класичної школи те, що вона вперше показала роль людини як учасника трудової діяльності, хоча далеко не в тому аспекті, який належить їй насправді.

Адам Сміт (1723-1790) вважав, що джерело багатства не потрібно шукати у зовнішній торгівлі (меркантилісти) або сільському господарстві (фізіократи). Багатство – продукт сукупної праці всіх сфер виробництва, представників різних видів праці та професій. Економічний світ – велика майстерня, де розгортається суперництво між всіма, хто так або інакше приймає участь у створенні багатства [2].

Капітал А. Сміт тлумачив з двох боків: як вартість, яка приносить прибуток, і як запаси засобів виробництва, необхідних для продовження процесу виробництва. Запаси, зауважував Сміт, складаються з двох частин, від першої з них “очікують одержати дохід”, а “друга частина –

це та, що йде на безпосереднє виробниче споживання...” Виходячи з цього, автор “Багатства народів” поділив капітал на основний і оборотний, уперше ввівши ці терміни в науковий обіг [6, с. 90].

Під основним капіталом А. Сміт розумів все те, що приносить дохід або прибуток, але при цьому не бере участі в обігу і не змінює власника. До складу основного капіталу він зараховував будівлі, споруди, машини та обладнання, землі, а також, набуті й корисні здібності усіх членів суспільства. До оборотного капіталу вчений відносив гроші, запаси, продукти продажу, сировину та матеріали, незавершене виробництво, тобто, все те, що приносить дохід, тільки в процесі обігу змінюючи власників. Можна стверджувати, що дане трактування основного та оборотного капіталу досі відповідає вимогам часу, хоча трансформувалось відповідно до рівня розвитку економічної науки.

Особливого значення А. Сміт надавав нагромадженню капіталу, що сприяє розвитку різних галузей економіки та національному добробуту і є рушійною силою економічного прогресу.

Сміт вважав, що феномен капіталу виник в результаті природного прогресу людства від суспільства пастухів і землеробів до суспільства торгового, де, завдяки росту взаємозалежності, спеціалізації праці в торгівлі, виникає безпрецедентне зростання виробництва. Капітал повинен бути засобом, що підвищує продуктивність господарства і створює додаткову вартість [10, с. 49].

Рікардо Д. характеризував капітал як “частину багатства країни, яка використовується у виробництві й складається з їжі, одягу, інструментів, сировини, машин тощо, необхідних для приведення в рух праці”. Він розглядав капітал як “вічну” категорію, частину багатства, що витрачається з метою майбутнього виробництва. Водночас Д. Рікардо зробив крок уперед порівняно з А. Смітом у трактуванні основного й оборотного капіталів. Рікардо розрізняв їх залежно від характеру зношуваності та часу обороту [6, с. 93-94].

Розглядаючи дану економічну категорію, Дж.С. Мілль називає капітал “раніше нагромадженим матеріалізованим продуктом праці, який авансується на придбання засобів виробництва та робочої сили”. Дослідник розглядає капітал як основну умову виробництва та врівноваження попиту і пропозиції. А раціональне поєднання основного та оборотного капіталу визначає основним завданням підприємця, що обумовлює рівень розвитку виробництва.

З розвитком капіталізму та створенням нових виробничих відносин, основними суб'єктами в яких виступали власник засобів виробництва (капіталіст) та продавець робочої сили (найманий працівник), формується нове бачення капіталу.

Суттєво вплинув на розвиток економічної думки в цей період відомий німецький економіст та філософ Карл Маркс (1818-1883). Під капіталом, К. Маркс розумів систему капіталістичної експлуатації найманої праці, результатом якої є створення “доданої вартості”, що має здатність самозростати.

В уявленні класиків комуністичного світогляду “капітал – це не річ, а певне суспільне, виробниче відношення, що належать певній історичній формації суспільства, яке представлено у речі і надає цій речі специфічний суспільний характер” [4, с. 32]. На відміну від А. Сміта та Д. Рікардо, які бачили в капіталі речову форму, К. Маркс визначає його як форму вираження класових відносин.

Новий момент у дослідженні капіталу, якого не було до Маркса – це введення поняття органічної будови капіталу як співвідношення між постійним та змінним капіталом. Крім того, він визначає відмінність між основним та оборотним капіталом, яка обумовлена подвійним характером праці. Складові елементи капіталу переносять свою вартість на товар конкретною працею, але при цьому одні з них переносять свою вартість повністю протягом циклу – це оборотний капітал (вартість предметів праці та

робочої сили), а інші – поступово, беручи участь у кількох виробничих циклах, – це основний капітал (вартість засобів праці).

Вважаємо, що заслугою К. Маркса є детальне дослідження кругообігу капіталу. Так, кожен капітал починає свій шлях у вигляді певної суми грошей. Гроші самі по собі не є капіталом. Коли, наприклад, самостійні дрібні товаровиробники обмінюються товарами, гроші виступають в якості засобу обігу, але вони не слугують капіталом. Формула товарного обігу наступна: Т (товар) – Г (гроші) – Т (товар), тобто продаж одного товару для купівлі іншого. Гроші стають капіталом, коли вони застосовуються в цілях експлуатації чужої праці. Загальною формулою капіталу є $G - T - G'$, тобто купівля з ціллю збагачення. Капітал, що авансується капіталістом, тобто випускається ним в обіг, повертається до свого власника зі значним приростом. Це збільшення капіталу і є метою його власника [7, с. 103-104].

Дивно, що К. Маркс, який сповідував матеріалізм, віддає пріоритет у визначенні найважливішого економічного поняття не матеріалістичному, а ідеалістичному підходу. Замість об'єктивних матеріальних ознак благ, що утворюють поняття "капітал", без яких неможливо створити або отримати життєві блага, К. Маркс ставить на перше місце суб'єктивні уявлення про виробничі відносини, які можливо правильно зрозуміти і оцінити, лише зрозумівши та оцінивши об'єктивну природу поняття "капітал" [4, с. 32].

В цілому необхідно відмітити, що створення К. Марксом праці "Капітал" було великим кроком вперед у вивченні багатьох економічних закономірностей того періоду часу та розвитку ідей попередників.

В останній третині XIX ст. як альтернатива попереднім школам виникає новий напрям в економічній теорії – неокласицизм, представники якого різко критикують капіталістичний спосіб виробництва, а також погляди класиків і роблять спробу сформулювати закономірності оптимального режиму господарювання підприємств в умовах вільної конкуренції.

Представники Австрійської школи (К. Менгер, Е. Бем-Баверк) вважали, що капітал – це похідна сутність від первинних – праці і землі. Саме їх складовими (затратами) в попередній час визначається величина капіталу – як засоби, що приносять дохід. Крім того, капітал відрізняється в різних виробництвах (галузях) – різницею тривалості виробничого циклу, протягом якого формується дохід власника капіталу.

Американський економіст І. Фішер (1867-1947) визначав капітал як запас багатства у певний час, як здатність багатства і власності приносити їх власнику постійний дохід у вигляді "потоків послуг". Л. Вальрас відносив до капіталу будь-яке суспільне багатство, яке використовується більше одного року.

Віксель К. стверджував, що на відміну від конкретних товарів виробничого призначення, капітал є кількісною мірою вартості. Його структура має два виміри – вертикальний і горизонтальний, які можуть розвиватися в обох напрямках. Горизонтальний вимір ("ширина") визначається пропорцією первинних виробничих факторів, які щорічно інвестуються для заміщення основного капіталу з різними термінами служби. Вертикальний вимір ("висота") визначається тривалістю часу, впродовж якого інвестуються різні засоби виробництва [3, с. 494].

Створення неокласичного напрямку пов'язане з роботами англійського економіста Альфреда Маршала (1842-1924), який систематизував та синтезував теоретичні розробки своїх попередників. На відміну від класиків, які вважали, що багатство нації створюється лише в сфері матеріального виробництва, А. Маршал стверджував, що людина не може створювати матеріальні предмети – вона може створювати корисність. Крім того А. Маршал визначив капітал як один з факторів виробництва.

Він виділяв два підходи до сутності капіталу: на рівнях макро- і мікроекономіки. Розглядаючи капітал на мікрорівні, він зазначав, що це частина багатства власника, яка може

бути використана ним для отримання доходу. На рівні макроекономіки капіталом є сукупність засобів виробництва, забезпечена ресурсами праці і землі.

На думку А. Пігу (1877-1959) – учня А. Маршала, капітал втілений у сприятливому досвіді, який зберігає пам'ять. Таким досвідом можуть виступати результати минулої праці, які здатні сприяти подальшому розвитку виробництва.

Наступним етапом у дослідженні категорії капіталу є економічні погляди кейнсіанців. Засновником даного напрямку був видатний економіст Дж. М. Кейнс (1883-1946). Розглядаючи дану категорію він зосереджує увагу на тому, що капітал – це багатство, що приносить дохід, проте багатство є капіталом лише у тому випадку, якщо відбудеться перевищення доходу від даного вкладення над доходом від банківського проценту.

Зокрема, у одній зі своїх праць він пише: "Про капітал набагато краще говорити, що він приносить протягом свого життя дохід своєї початкової цінності, ніж називати його виробничим. Єдина причина чому той або інший вид капіталу дає можливість отримувати протягом терміну його служби дохід, що перевищує по своїй величині його початкову ціну пропозиції, полягає в тому, що він є рідкісним. Рідкісним він залишається внаслідок конкуренції зі сторони відсотка на гроші. Якщо капітал стає менш рідкісним, вказана вигода зменшується, хоча капітал і не стане менш виробничим, принаймні в технічному сенсі" [5].

В 20-30-х рр. XX ст. формується новий напрям економічної думки, який отримав назву інституціоналізм (з лат. *institutio* – "звичай, повчання"). Засновником нового, нетрадиційного напрямку вважають американського економіста Торстейна Веблена (1857-1929).

На думку інституціоналістів, фактор економічного зростання – не капітал, а людська творчість (наука, винаходи, нововведення, професійна майстерність). На відміну від класиків та кейнсіанців, інституціоналісти намагаються аналізувати не лише суто економічні, але й соціальні сили, що рухають економічний прогрес [8].

У своїх дослідженнях Т. Веблен поділив епоху ринкового господарства на дві стадії: перша характеризується належністю влади і власності підприємцям, на другій відбувається розмежування між бізнесом та індустрією внаслідок протиріч, що виникають між власниками та організаторами виробництва. Власники не вкладали капітал у виробництво, а надавали у позику, намагаючись таким чином отримати прибутки на капітал. Зацікавленими у розвитку виробництва залишалися лише організатори виробництва. Джерелом доходів в даному випадку стає фінансова сфера, а не індустрія. Капітал, в свою чергу, втілюється не у засобах виробництва, а в цінних паперах, і переходить із матеріальної форми у нематеріальну.

Синтез інституціонального та неокласичного напрямів економічної науки представив на початку XX ст. Й. Шумпетер (1883-1950), який розвиває своєрідне розуміння капіталу. "Капітал, – пише він, – це не що інше, як важіль, котрий дає змогу підприємцю отримувати в своє розпорядження потрібні йому конкретні блага для досягнення нової мети, а також орієнтувати виробництво в новому напрямку" [9].

Як зазначав Шумпетер: "... капітал – це поняття, нерозривно пов'язане з процесом розвитку, воно немає ніякого аналогу у кругообігу. Дане поняття втілює у собі лише той аспект економічних процесів, який ми незмінно пов'язуємо – виключно з розвитком" [9]. Основна ідея теорії, висунутої економістом Й. Шумпетером полягає у тому, що розвиток економіки заснований на впровадженні новинок, інновацій. За Шумпетером, інновації – це "використання існуючих джерел новими способами". Інновації максимізують прибутки підприємства, а капітал – це "фонд купівельної сили", за рахунок якого придбаються засоби виробництва з метою застосування для забезпечення розвитку суспільства.

У сучасних умовах розвитку, в умовах глобалізації велику роль почали відводити людському капіталу, а саме його здатності приносити дохід. Дж. Гелбрейт у своїй праці "Нове індустріальне суспільство" повністю переосмислює значення людини в економіці, ставлячи її на перше місце.

Праця вченого покликана звернути увагу на людей, які є не тільки робочою силою, яка використовується у виробництві на рівні з машинами. Таким чином, капітал перебуває одразу в двох формах: матеріальний та нематеріальний.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Проведені дослідження свідчать про значну увагу до визначення поняття "капітал". Сутність капіталу характеризується різними термінами – "гроші", "цінність", "багатство", "засоби виробництва", "ресурси", "самозростаюча вартість", "фактор виробництва", "фонд купівельної сили" та ін. Капітал трактується також як запас певних матеріальних або нематеріальних благ (таких як людські здібності, освіта тощо), і як фактор виробництва.

Розглянувши еволюцію поглядів економістів на трактування категорії "капітал" виявлено багатогранність даної категорії. Підтвердженням цього є різноманіття тверджень щодо сутності капіталу представників різних економічних шкіл та напрямів. Проте така різноманітність обумовлена часовими рамками, відповідними умовами господарювання, існуючими господарськими відносинами, рівнем розвитку економіки та суспільства в цілому. Отже, погляди на капітал на кожному етапі розвитку економічної думки відмінні, але всі вони єдині в одному: капітал асоціюється із здатністю приносити дохід.

Таким чином, дослідження поглядів на категорію "капітал" у історичній ретроспективі стало передумовою для подальшого вивчення сутності капіталу у працях сучасних економістів для порівняння змін та еволюції поглядів на дану категорію.

Список використаної літератури:

1. *Агапова И.И.* История экономической мысли [Электронный ресурс]: курс лекций / И.И. Агапова. – М.: Ассоциация авторов и издателей "ТАНДЕМ". Издательство ЭКМОС, 1998. – 248 с. – (Библиотека Воеводина). – Режим доступа: <http://www.enbv.narod.ru>.
2. *Бартенев С.А.* История экономических учений в

- вопросах и ответах [Электронный ресурс] / С.А. Бартенев. – М.: Юрист, 1998. Режим доступа: <http://www.all-ebooks.com>.
3. *Блауг М.* Экономическая теория в ретроспективе / М. Блауг; [пер. з англ. І. Дзюб]. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. – 670 с.
 4. *Каменецкий В.А.* Капитал (от простого к сложному) / В.А. Каменецкий, В.П. Патрикеев. – М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2006. – 583 с.
 5. *Кейнс Дж.М.* Общая теория занятости процента и денег [Электронный ресурс] / Дж.М. Кейнс. – (Электронная экономическая библиотека Scanned and edited by AXL_FOX). – Режим доступа: <http://www.techinvestlab.com/3/?act=10>.
 6. *Мазурок П.П.* История экономических вчєнь у запитаннях і відповідях: навч. посіб. / П.П. Мазурок. – [2-ге вид., стер.]. – К.: Знання, 2006. – 477 с.
 7. *Политическая экономия: учебник.* – М.: Государственное издательство политической литературы, 1954. – 632 с.
 8. *Поталова И.С.* История экономических учений [Электронный ресурс]: учебное пособие / И.С. Поталова. – М.: МГИУ, 2000. – 233 с. – Режим доступа: <http://www.all-ebooks.com>.
 9. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М., 1982.
 10. *Эрнандо де Сото.* Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на западе и терпит поражение во всем остальном мире / Эрнандо де Сото; [пер. с англ.]. – М.: ЗАО "Олимп-Бизнес", 2004. – 272 с.
 11. *Юхименко П.І.* Історія економічних вчєнь: навч. посібник / П.І. Юхименко, П.М. Леоненко. – [3-тє вид., випр.]. – К.: Знання – Прес, 2002. – 514 с.

БУТИНЕЦЬ Юрій Францович – викладач кафедри бухгалтерського обліку Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

– проблеми обліку і контролю статутного капіталу